

Katholiek Amsterdam

17^e eeuw

1600-1700

Indeling

Deel 1: Amsterdam

Deel 2: De Amsterdamse schuilkerken

Deel 3: Katholicisme in de 17^e eeuw

Amsterdam

De Gouden Eeuw

- De Opstand had niet alleen ingrijpende gevolgen voor de organisatie van de katholieke kerk, maar ook voor de samenstelling van de bevolking. Grote delen van de bevolking van de Zuidelijke Nederlanden, vooral (protestantse) kooplieden en intellectuelen, vertrokken naar het Noorden. Daar droegen zij en hun nakomelingen bij aan de periode van culturele bloei en van politieke, commerciële en militaire macht in de 17^e eeuw. Het nieuwe stadhuis en de beurs (hierna) zijn hoogtepunten uit deze bloeiperiode voor Amsterdam.
- De grote stroom van Calvinisten, Lutheranen en wederdopers uit de Zuidelijke Nederlanden veranderde Amsterdam in de 17^e en 18^e eeuw van een overwegend katholieke stad in een stad met vele religies. De calvinistische gemeente van Amsterdam zat vol met Antwerpenaren. Veel van deze emigranten woonden aan de Oudezijds Voorburgwal en in de Warmoesstraat. Ze namen delen van de kloosters in De Nes in gebruik. Zo gaf de Antwerpenaar Gerard Thibault schermles op de zolder van de voormalige Margrietenkapel. De Waalse calvinisten namen de kapel van het Paulusklooster in gebruik als kerk. De situatie van Amsterdam als stad met vele religies werd verder bevorderd door grote immigratie uit Duitsland (met name Westfalen) en Frankrijk (hugenoten) en van joden uit Portugal en Spanje. Geleidelijk gingen al deze immigranten op in de inheemse bevolking.

Amsterdam

stadhuis en beurs

Katholiek Amsterdam

Opbouw van de clandestiene kerk

De opstandige gewesten waren sinds het vertrek van de bisschoppen een missiegebied geworden, een gebied dat grotendeels weer tot het katholicisme moest worden bekeerd. Eén van de in het gebied in het geheim actieve priesters, Sasbout Vosmeer (1584-1614), kreeg van de paus steeds meer macht toegedeeld. Hij werd in 1583 benoemd tot vicaris-generaal van het bisdom Utrecht. Het vicariaat van Utrecht, dat zich als een soort kapittel beschouwde, en het kapittel van Haarlem waren de enige kerkelijke instellingen die in de Noordelijke Nederlanden enigszins functioneerden. Vosmeer probeerde vooral rond Delft een katholieke organisatie op te bouwen.

Katholiek Amsterdam

Opbouw van de clandestiene kerk

- In 1592 delegeerde de nuntius in Keulen de volmachten van alle bisdommen in de Utrechtse kerkprovincie aan Sasbout Vosmeer. Bij zijn benoeming tot apostolisch vicaris op 22 september 1602 in Rome door paus Clemens VIII kreeg Vosmeer het gezag over de Nederlanden. Daarmee werd hij als het ware de opvolger van de bisschoppen. Hij werd echter zelf niet tot aartsbisschop van Utrecht gewijd. Het benoemingsrecht daartoe berustte sinds 1559 bij de Spaanse koning. Een door de Spaanse koning benoemde bisschop was echter gedurende de periode van de Opstand en de Republiek ondenkbaar. In plaats daarvan werd Vosmeer door paus Clemens VII in 1602 tot aartsbisschop van Philippi i.p.i. (in partibus infidelium – in het land der ongelovigen) benoemd.
- De benoeming van Vosmeer tot apostolisch vicaris ontstemde de hogere geestelijkheid in de Noordelijke Nederlanden. Met de rechtstreekse benoeming van Vosmeer door de paus verloren het vicariaat van Utrecht en het kapittel Haarlem een belangrijk instrument om op het kerkelijk gezag in de Nederlanden invloed uit te oefenen (in het verleden konden zij immers meespreken bij de benoeming van bisschoppen). De kapittelvicaris van Haarlem, Willem Coopal, die toen namens het Haarlemse kapittel het bisdom Haarlem bestuurd, erkende het gezag van Vosmeer en zijn wijdingsmacht. Coopal was actief als rondtrekkend priester. In 1599 verdronk hij op een van zijn 'missietochten' in de Beemster.

Katholiek Amsterdam

Opbouw van de clandestiene kerk

- De benoeming van Vosmeer tot apostolisch vicaris werd tegenover de Staten van Holland zo lang mogelijk geheim gehouden om te voorkomen dat zijn werk bij de opbouw van een nieuwe katholieke kerk ongedaan gemaakt zou worden. Toen echter korte tijd na de benoeming van Vosmeer de bejaarde jonkvrouw Duyst van Voorhout in Oudewater enkele brieven van Vosmeer verloor, die vervolgens in handen van de Staten van Holland vielen, raakte de benoeming bekend. Uit de brieven bleek dat Vosmeer zich apostolisch vicaris noemde, gezag uitoefende over de katholieken in Nederland en contacten onderhield met de pauselijke nuntius in het in vijandig gebied gelegen Brussel. De Staten van Holland organiseerden onmiddellijk een klopjacht op Vosmeer. Vosmeer werd in 1603 uit de Republiek gebannen. Zijn goederen werden verbeurd verklaard. Vanuit Keulen zette Vosmeer het bestuur van de Hollandse Missie voort.
- Ook de nieuwe vicaris-generaal van het kapittel van Haarlem, Eggius (1554-1610), die in 1601 Willem Coopal was opgevolgd, werd door de Staten van Holland gezocht. Eggius was afkomstig uit een rijke Amsterdamse familie. Hij studeerde in Leuven en keerde na zijn priesterwijding naar Amsterdam terug. Daar werkte hij in de Warmoesstraat in het geheim als priester. Op 4 november 1589 werd Eggius lid van het kapittel van Haarlem. Hij ondernam vele visitatiereizen door Noord-Holland. Toen het niet lukte om Vosmeer gevangen te nemen, richtte de aandacht zich op Eggius. Hij werd op 29 maart 1602 in Amsterdam na verraad in het huis van Pompeius Buyck gearresteerd. Enkele dagen later werd hij geboeid naar Den Haag overgebracht. Tijdens zijn gevangenschap nam zijn medewerker Sybrand Sixtus het bestuur van het bisdom waar. Eggius werd na een verblijf van twee en een half jaar in de Gevangenpoort in Den Haag en na betaling van een losgeld van 3.000 gulden vrijgelaten en verbannen uit de Republiek. Hij overleed in 1610 in ballingschap in Keulen.

Katholiek Amsterdam

Opbouw van de clandestiene kerk

Links: Jacobus Zaffius (1534-1618). Op 1 mei 1571 werd hij de eerste aartsdiaken van het bisschoppelijk kapittel in Haarlem. Op 26 mei 1578 was Zaffius in Amsterdam getuige van de Alteratie. Hij werd samen met andere katholieke geestelijken en stadsbestuurde op een schuit de stad uitgevoerd. Na aan land te zijn gezet op de Diemerzeedijk vestigde een deel van het gezelschap zich op uitnodiging van Zaffius in Haarlem. Toen Zaffius in 1581 weigerde een lijst te overleggen waarop het kerkelijk bezit werd omschreven, werd hij gevangen-genomen en afgevoerd naar Den Haag om zijn verzet te breken.

Opbouw van de clandestiene kerk

Kerkelijke organisatie van het

katholicisme tijdens de Hollandse Missie

- Vanuit het Vaticaan werd al sinds het verbod van 18 april 1580 van de Staten van Holland op de openbare uitoefening van het katholicisme en het vertrek van de meeste bisschoppen naar Keulen gewerkt aan een nieuwe kerkelijke organisatie voor de Noordelijke Nederlanden. In 1584 werd een pauselijk gezant (nuntius) benoemd voor de Noordelijke Nederlanden, die zich in Keulen vestigde. In 1596 werd een afzonderlijke nuntiatuur in Brussel gevestigd. De nuntius schipperde lange tijd tussen de hoop op een herstel van het Spaanse gezag en een onafhankelijke republiek onder een protestants bestuur. Toen in 1622 duidelijk werd dat het Spaanse gezag niet hersteld zou worden, hief het Vaticaan in de Noordelijke Nederlanden de bisdommen op en begon formeel de periode van de Hollandse Missie waarin de Nederlandse katholieke kerk onder toezicht was gesteld van de Congregatio de Propagande Fide. De meer formele organisatie van de clandestiene katholieke kerk vond plaats rond de apostolisch vicaris, het kapittel van Haarlem, het vicariaat van Utrecht en de aartspriesters.

Opbouw van de clandestiene kerk

Kerkelijke organisatie van het

katholicisme tijdens de Hollandse Missie

Apostolisch vicaris en pauselijke nuntius

Kapittel van Haarlem, Vicariaat van Utrecht en aartspriesters	Provincialen van de kloosterordes (waaronder Augustijnen, Franciscanen, Jezuïten en Dominicanen)
Priesters van staties	Priesters van staties

Opbouw van de clandestiene kerk

de situatie in Amsterdam (regulieren)

- Het katholicisme werd met de Alteratie in Amsterdam net zomin als elders in de Nederlanden geheel weggevaagd. Al meteen na de Alteratie, in feite na de aanlanding van de vierentwintig uit Amsterdam op een schip weggestuurde bestuurders en geestelijken aan de Diemerzeedijk, maakte een deel van de geestelijken zich weer op weg terug naar Amsterdam. Daartoe behoorden Hendrik van Biesten en Arnold ab Ischa (“broer Aert”), twee **minderbroeders** uit het Amsterdamse minderbroedersklooster. Zij gingen in Amsterdam clandestien werken. Broer Aert wisselde voortdurend van adres, maar werd niettemin in 1584 en in 1591, tijdens het lezen van een mis, door de schout opgepakt. Beide keren werd een losgeld voor hem betaald en kwam hij weer vrij.
- Al spoedig vestigden ook andere orden zich (weer) in Amsterdam, die naast de missionarissen van de apostolische vicaris voor het behoud van het katholicisme gingen ijveren. Zo vestigden de **Jezuïten** zich in 1606 in Amsterdam met een eerste statie. De superior nam zijn intrek in het huis De Zonnebloem op de Herengracht. In 1621 volgden de **Dominicanen** met de komst van pater Van der Merwe die de schuilkerk het Stadhuis van Hoorn begon. Later kwam daar het Torentje bij. Ook de **Augustijnen** hadden in Amsterdam al snel diverse schuilkerken, waaronder De Star en De Posthoorn (1623-1723). In 1638 werden in de stad ook **Capucijnen** (Buitenveldert) en **Karmelieten** (Franse kerk) werkzaam.

Opbouw van de clandestiene kerk

de situatie in Amsterdam (eerste helft 17^e eeuw)

- Op Sacramentsdag 1641 viel de Amsterdamse schout binnen bij twee missen waar meer dan vijfhonderd gelovigen aanwezig waren, wat hem de enorme som van 6.200 gulden aan boetes opleverde. De eerste inval vond plaats in de schuilkerk De Boom, waar pater Laurentius met ongeveer 500 katholieken de mis vierde. Alle aanwezigen werden beboet en alle bezittingen werden verbeurd verklaard. Later die dag werd ook de mis in de schuilkerk op de Fluwelen Burgwal van pater Van Teylingen door de schout verstoord waarbij eveneens boetes werden opgelegd.

Opbouw van de clandestiene kerk

de priesteropleiding

- Eén van de grootste zorgen na de alteratie was het verlies aan priesters. **Seminaries** konden daartoe in de Noordelijke Nederlanden na 1580 niet gesticht worden en priesteropleidingen aan de universiteiten van Keulen en Leuven mochten niet gevolgd worden. Eggius stichtte op verzoek van Vosmeer een soort seminarie in de Warmoesstraat voor jongens ter voorbereiding op een studie in Leuven of te Keulen. Daarvoor werd hij door de Amsterdamse schout gezocht. Na de arrestatie van Eggius in 1602 vluchtten zijn seminaristen naar Keulen.
- In Keulen bevonden zich op dat moment al vele andere uit de opstandige gewesten gevluchte geestelijken. Keulen werd zo het centrum voor de contrareformatie in de Nederlanden. Sasbout Vosmeer begon daar een aan Sint Willibrord en Sint Bonifatius gewijd college dat werd geleid door zijn toekomstig opvolger, Philip Rovenius. Dit college zou in 1613 het **Collegium Alticollense** worden, dat de nieuwe priesteropleiding werd voor de oude bisdommen Utrecht, Deventer en Middelburg en een belangrijke rol zou gaan spelen in de contrareformatie. Haarlemse priesterstudenten (waaronder ook priesterstudenten uit de oude bisdommen Leeuwarden en Groningen) studeerden vanaf 1616 in Leuven aan het **Collegium Pulcheria Mariae Virginis** (Collegium Pulcheria).

Opbouw van de clandestiene kerk

de priesteropleiding

- Sasbout Vosmeer en Philippus Rovenius stimuleerden de verering van de Nederlandse heiligen Willibrord en Bonifatius. Tijdens hun vicariaat neemt het aantal priesters toe. Het katholicisme won als gevolg van de katholieke reformatie vanuit de seminaries en de religieuze ordes aan kracht.
- Het behoud van het katholicisme in de opstandige gewesten is niet alleen te danken aan de opleiding van priesters in de seminaries in Keulen, Leuven en elders. Ook de sterke groei van de kloosterordes, die hun eigen opleidingen kenden, heeft daar in belangrijke mate aan bijgedragen.

Opbouw van de clandestiene kerk

rol van de regulieren

- Ook in Amsterdam deed zich deze ontwikkeling voor. Door de apostolisch vicarissen werd de komst van regulieren gesteund om het priestertekort te beperken. De regulieren benutten het ontbreken van een kerkelijke hiërarchie om zich onafhankelijk van de apostolisch vicaris op te stellen.
- In 1638 waren in Amsterdam 13 secularen, 3 Franciscanen, twee Dominicanen, twee Jezuïten, twee Capucijnen en twee Augustijnen actief. De Karmelieten kregen in 1641 toestemming van de Propaganda Fide om zich in de Hollandse missie te vestigen en stichtten in 1662 hun eerste statie. Rond die tijd was het platteland rond Amsterdam nog overwegend katholiek.
- In een verslag van De la Torre van 1656 worden voor Amsterdam 29 secularen, die mede de omliggende dorpen bedienen, 3 Jezuïten, 2 Dominicanen, 2 Francis-canen, 2 Augustijnen en 1 Karmeliet genoemd. Overdiemen, Outewaal, Abcoude, Duivendrecht, Nes-en Zwaluwebuurt, Kwakel, Bovenkerk-Amstelveen hadden elk 1 seculier. Ouderkerk en Buitenveldert werden door een Augustijn bediend.
- Er waren dus in Amsterdam, vergeleken met de rest van de Republiek (met name het platteland), relatief veel seculiere en reguliere priesters actief.

Opbouw van de clandestiene kerk

rol van de aartspriesters

- Voor de organisatie van de Hollandse Missie waren tenslotte de aartspriesters van belang. Zij waren in 1630 door Rovenius ingesteld. De aartspriesterschappen zijn voorgangers van de latere dekenaten. De eerste aartspriester van Amsterdam werd **Leonard Marius**, die zich tevens pastoor van de Nieuwe Zijde noemde.
- Marius genoot de bescherming van een deel van het stadsbestuur, dat in de loop van de 17e eeuw een **pragmatische houding** ging innemen tegenover katholieken. Het stadsbestuur stond tegen het midden van de zeventiende eeuw bekend om zijn tolerantie van katholieke priesters, waarvan zij er meer dan zestig — tweemaal zoveel als er gereformeerde predikanten waren — in haar stad lieten werken.
- Niettemin viel de Amsterdamse schout op aandringen van de protestantse kerkenraad herhaaldelijk in bij grote bijeenkomsten, vooral rond de christelijke feestdagen, en beboette dan huiseigenaren en aanwezigen. Zo werd Marius Tweede Kerstdag 1629 gevangen genomen, maar kort daarop liet men hem weer vrij. In september 1643 werd Marius door de Staten van Holland voor een verhoor naar Den Haag ontboden, maar dit leidde evenmin tot daadwerkelijke vervolging.

Opbouw van de clandestiene kerk

rol van de schuilkerken (staties) / armenzorg

- Via de door reguleren en seculieren bediende “staties”, de schuilkerken waar zich de gelovigen omheen schaarden, kwam er rond het midden van de 17^e eeuw weer een organisatie voor het katholicisme in Amsterdam.
- Er kwam met het Rooms Catolijk Oude-Armenkantoor (ROAC) ook weer een katholieke organisatie voor de eigen armenzorg. Omdat een op 4 mei 1655 door de Staten van Holland vastgestelde plakkaat begunstiging van katholieke instellingen en priesters door erfenissen en schenkingen verbood, was katholieke armenzorg in 17^e en 18^e eeuw op particuliere basis georganiseerd.

Opbouw van de clandestiene kerk

Pragmatische houding

- De plakaten bleven weliswaar van kracht, maar tegen jaarlijkse betaling van grote sommen geld, de zogenaamde recognitiegelden, kon een officiële vergunning voor een schuilkerk verkregen worden. Voorwaarden voor de verlening van een vergunning waren dat een schuilkerk van buiten niet als kerk herkenbaar mocht zijn en dat het gebruik ervan niet als storend mocht worden ervaren door de calvinisten. Kerkgangers moesten het gebouw binnengaan via een deur die niet aan de openbare weg mocht liggen, en dan nog slechts met hoogstens twee personen tegelijk. Klokgelui was verboden en gezang mocht buiten niet hoorbaar zijn. Verder mochten kerkboeken en rozenkransen niet openlijk worden gedragen, mocht men niet op hetzelfde uur de schuilkerk verlaten als waarop gereformeerden hun kerken verlieten en mocht niet opruiend gepreekt worden.
- Een schuilkerk samen met de vaste groep gelovigen werd een statie genoemd. Een statie onderscheidde zich van een parochie door het ontbreken van een afgebakend territorium.
- Hoewel de kerkelijke hiërarchie niet hersteld werd, en dus in feite niet van parochies of van pastoors gesproken kon worden, en de schout bleef optreden, kreeg de kerk zo toch een zekere organisatie.

Opbouw van de clandestiene kerk

rol van klopjes

De klopjes legden een tijdelijke gelofte af en vervulden hun dag met gebed en met goede werken. Het waren ongetrouwde vrouwen die meestal met twee of drie bij elkaar leefden. Deze vrouwen verleenden priesters onderdak, financierden en zorgden voor het interieur van schuilkerken waar gelovigen samen konden komen voor de mis, gaven godsdienstlessen aan kinderen, zorgden voor arme en zieke katholieken, en investeerden financieel in hun kerk. Velen van hen kwamen uit rijke Amsterdamse families en beschikten derhalve over de middelen om het voortbestaan van het katholicisme te bevorderen.

De katholieke kerk handhaaft zich

het aantal communicanten blijft constant

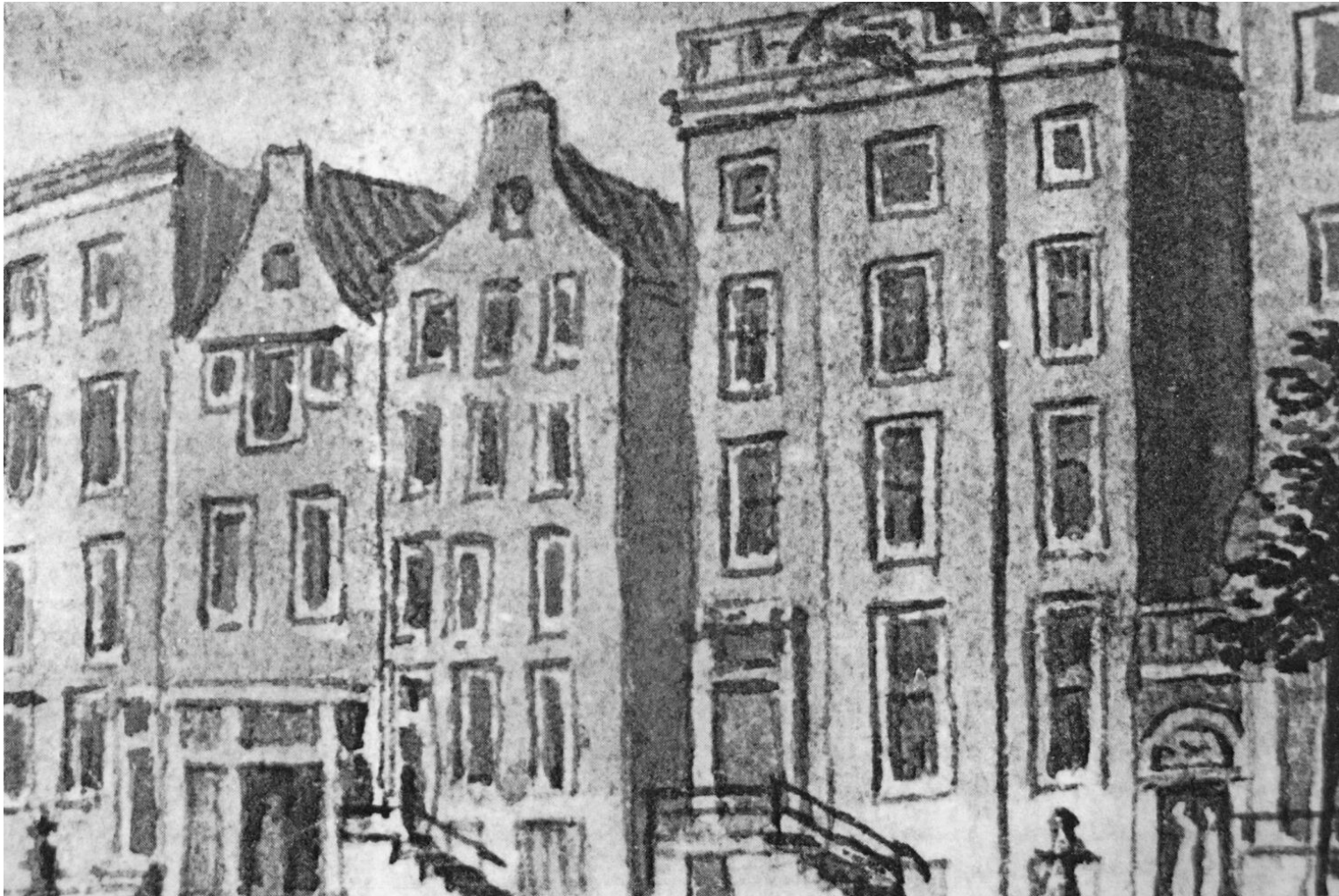
- Het aantal communicanten bedroeg in Amsterdam in 1642 volgens Rovenius ongeveer 14.000 en in 1662 volgens zijn opvolger Van Neercassel ongeveer 30.000 (ongeveer 20% van de bevolking). Het ging in de 17e eeuw geleidelijk beter met het katholicisme in Amsterdam. Het aandeel van de katholieken in de Amsterdamse bevolking lijkt vrij constant gebleven te zijn: in 1797 waren er 43.195 'apparente leden of zielen', nog steeds 20% der bevolking.
- Naast geboren Amsterdammers waren dit ook **immigranten**. De karmelietenstatie aan de Nieuwezijds Voorburgwal was bijvoorbeeld specifiek bestemd voor Franstaligen, maar telde ook leden van Italiaanse herkomst. Ook de statie De Papegaai, in de Kalverstraat, legde zich speciaal toe op de zielzorg voor de in de stad verblijvende Italianen.

De katholieke kerk handhaaft zich

tweede helft 17^e eeuw

- Na de Vrede van Munster werd De la Torre in 1652 door benoeming door de Propaganda Fide opvolger van Rovenius. In 1649 werd De la Torre in Zijdewind (Noord-Holland) bij het toedienen van het sacrament overvallen. Hij kon weliswaar ontkomen, maar zijn goederen werden verbeurd verklaard en hij werd levenslang verbannen uit de Republiek. Sindsdien leefde hij in Brussel.
- De la Torre werd in 1660 op zijn beurt opgevolgd door zijn assistent Zacharias de Metz, die zich in Amsterdam vestigde. Zacharias de Metz werd datzelfde jaar al in Amsterdam gearresteerd, formeel omdat hij zich regelmatig in ambtsgewaad vertoonde en al te openlijk geld inzamelde. In werkelijkheid was deze arrestatie waarschijnlijk onderdeel van de interne katholieke strijd tussen de seculiere priesters enerzijds en de reguliere ordes anderzijds, waarbij het stadsbestuur zich aan de zijde van de seculieren schaarde. De Metz overleed al een jaar later in Amsterdam, bijgestaan door zijn biechtvader, de Amsterdamse Jezuïet August van Teijlingen. Vanaf dat jaar werd de status van de Noordelijke Nederlanden in officiële correspondentie aangeduid als Missio Hollandica.
- Bij De Metz bleef het bij een waarschuwing, en hij kon in de stad blijven wonen. Maar er werden in tijden van spanning ook uitzettingsbevelen uitgevaardigd. Vooral tegen priesters die lid waren van een orde (waarvan de overste per definitie in het buitenland verbleef), en waarvan de loyaliteit aan de Republiek daarom in twijfel getrokken werd. Dit gebeurde bijvoorbeeld in de jaren rond de inval van Lodewijk XIV in 1672, de herroeping van het Edict van Nantes in 1685, bij de problemen over de benoeming van een nieuwe apostolisch vicaris aan het begin van de achttiende eeuw en toen rond 1720 in Duitse landen protestanten vervolgd werden.

Deel 2 De Amsterdamse schuilerkerken

De katholieke kerk handhaaft zich

schuilerkerken

- Om de schuilerkerken te vergroten zodat meer mensen de dienst konden bijwonen, werden in de tweede helft van de 17^e eeuw in de zoldervloeren gaten aangebracht. Door het doorbreken van verdiepingen ontstonden na verloop van tijd de typische galerijkerken. De Onze-Lieve-Heer-op-Zolder en de Begijnhofkapel zijn daarvan voorbeelden.
- Later kwamen er grote schuilerkerken die voor deze bestemming gebouwd werden, zoals De Boom aan de Kalverstraat (1676), de Mozes & Aaron (1685) en De Ster aan de Spinhuissteeg (1696). De priester woonde op de begane grond. Daarboven bevond zich op de eerste verdieping de kerk. Elke kerk beschikte over twee galerijen die werden gedragen door Toscaanse zuilen. De ruimte van deze vroege Boomkerk was 15,5x17m, die van De Ster 14x24m en die van de vroege Mozes & Aaron 25x14m. In de Mozes & Aaron konden maar liefst 1.500 kerkgangers een mis bijwonen. Torens waren echter niet toegestaan en ook anderszins verraadden de buitengevels niet dat in feite sprake was van een kerk.

De katholieke kerk handhaaft zich

schuilkerken

Door uitbouw en nieuwbouw waren er in de 18^e eeuw minder schuilkerken nodig. De historicus Jan Wagenaar noemt in zijn werk over de geschiedenis van Amsterdam in 1765 nog maar 22 katholieke kerken of staties. Verder waren er in het aartspriesterschap Amstelland nog tien andere seculiere staties in Aalsmeer, Duivendrecht, Kudelstaart, Bovenkerk, Nes, Kwakel, Bullewijk (Ouderkerk), Buitenveldert, Abcoude en Overdiemen. De in totaal 35 staties werden bediend door 49 priesters, waaronder 35 seculieren, 4 Franciscanen, 3 Jezuïeten, 2 Dominicanen, 3 Augustijnen en 2 Karmelieten. De toenmalige statie van de Augustijnen in Nieuwendam is daarbij niet meegerekend. Die statie viel onder het aartspriesterschap Waterland.

Jezuïten in Amsterdam

- In Amsterdam hebben de Jezuïten in de 17^e eeuw een belangrijke rol gespeeld. In het begin van de 17^e eeuw werkten onder andere de paters August van Teylingen, Gerard Maertensz, Arnold Bijlers en Johannes van den Broek als Jezuïten in Amsterdam. Later voegde zich de uit Frans-Vlaanderen afkomstige Petrus Laurentius bij hen.
- Diverse huizen werden in de 17^e eeuw door de Jezuïten in Amsterdam bewoond en als schuilkerk gebruikt, waaronder De Papegaai in de Kalverstraat (1606), De Zijdeworm, eveneens in de Kalverstraat en De Blauwe Bock (1672) op de Verwersgracht (thans: Raamgracht), De Krijtberg op het Singel (sinds 1654), de Keizerskroon en De Zaaier (sinds 1645) aan de Brouwersgracht en later op de Keizersgracht. Verder werd door hen sinds 1653 als woonhuis (refugie) het huis De Zonnebloem op de Herengracht, bij de Brouwersgracht, gebruikt.

Jezuïten in Amsterdam

- Petrus Laurentius (1588-1664) was afkomstig uit het Frans-Vlaamse Sint Omaars. Hij trad in 1609 in de Sociëteit van Jezus in te Doornik. Rond 1628 ging hij naar Amsterdam.
- In Amsterdam wist hij velen te bekeren, waaronder de Duitse graaf Christoffel van Ranzou (1650) en de dichters Joost van den Vondel (1641) en Reyer Anslo (1648). In zijn doop- en trouwboekje komen de namen voor van veel vooraanstaande Amsterdamse katholieke families. Behalve door Joost van den Vondel en diens dochter Anna werd De Krijtberg in die tijd bezocht door de architect Jacob van Campen.

Jezuïten in Amsterdam

De Krijtberg

In 1654 kocht pater Petrus Laurentius (1588-1664) drie huizen aan het Singel om er een nieuwe schuikerk te vestigen als opvolger van een andere Jezuïtenstatie, De Zijdeworm, die in de Kalverstraat gelegen was. Het grootste pand, 'De Crytbergh', diende als huiskerk. De twee huizen ernaast waren bedoeld om bij gevaar te kunnen vluchten.

Jezuïten in Amsterdam

De Krijtberg

Pater Laurentius bracht vanaf 1653 De Krijtberg tot bloei, aldus pater Van der Meersch in 1653: *“Petrus Laurents is een onvermoeid man. Vervolgelingen heeft hij dit jaar geleden en lijdt die op het ogenblik nog, terwijl hij, met de overige religieuzen door het stadsbestuur verdreven uit de stad, niet opgenomen mag worden, al zijn de overigen teruggekeerd. Hij verbergt zich dus, maar niet zonder in het geheim nuttig werkzaam te zijn. Zolang hij vrijheid genoot sprak hij twee en vaak drie keer op zon- en feestdagen tot een menigte. Met veel nut hield hij de vastenmeditaties of preken. De algemene communie is in volle bloei.*

”

Jezuïten in Amsterdam

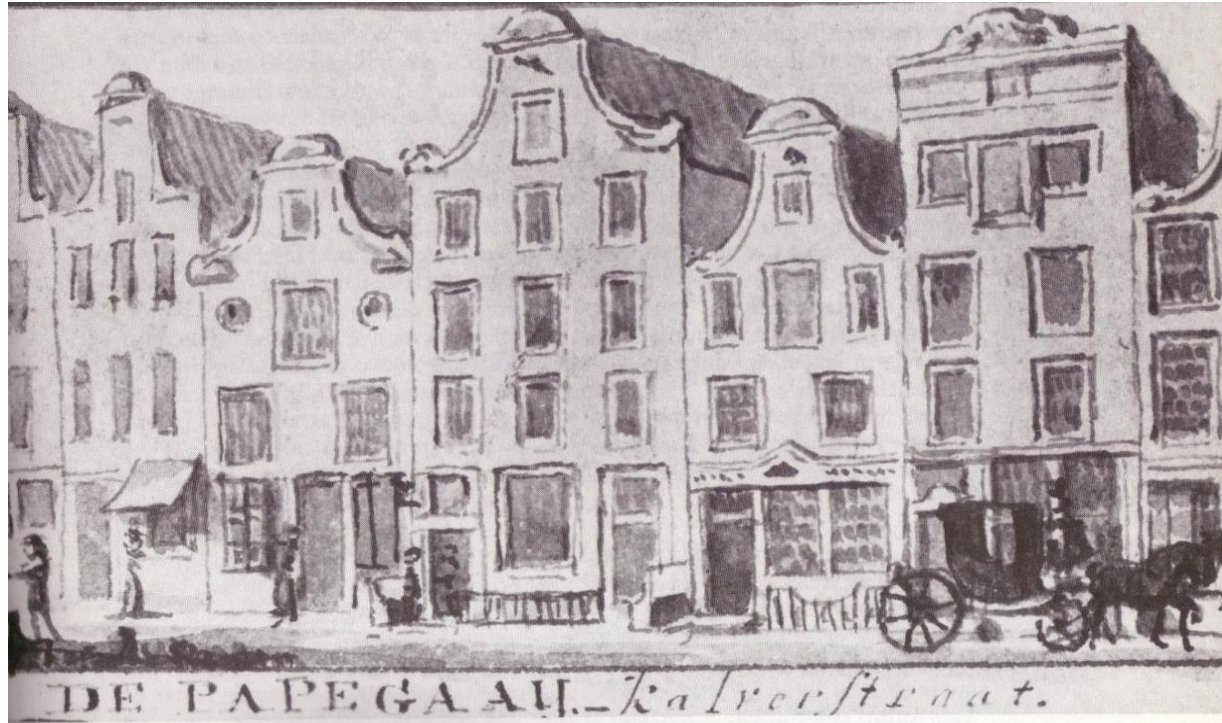
De Zaaier

De Jezuïtenstatie De Zaaier was gevestigd aan de Keizersgracht 22. De Amsterdammer pater Hendrik van Alkemade trad in 1634 samen met zijn twee broers in Doornik in de Sociëteit van Jezus in en werd op uitnodiging van pastoor Marius in 1645 als missionaris naar Amsterdam gezonden. Hij woonde aanvankelijk bij zijn moeder aan de Brouwersgracht, waar hij een kerkje opende. In 1663 verhuisde de kerk naar het pakhuis 'de Zaaier' naar de Keizersgracht met als patroon Sint Ignatius van Loyola. Het was een grote kerk met bijna tweeduizend plaatsen.

Jezuïten in Amsterdam

De Papegaai

Weer een andere Jezuïtenstatie, De Papegaai, werd gesticht in het begin van de 17e eeuw. Deze schuilkerk was gevestigd in een huis aan de Kalverstraat 58 dat De Hooiwagen heette en later De Papegaai. De eerste pastoor van deze statie is waarschijnlijk de jezuït August van Teylingen geweest, die, geboren in Haarlem, in 1619 in Amsterdam terecht kwam vanuit de Zuidelijke Nederlanden. Na de dood van Van Teylingen in 1669 werd de statie op last van Johannes van Neercassel overgedragen aan een seculiere priester Willem Willemart (1669-1685)

Jezuïten in Amsterdam

- In de 2^e helft van de 17^e eeuw volgt een periode van strijd tussen de Jezuïten en de Jansenisten. In 1669 worden De Krijtberg en De Zaaier verenigd als gevolg van de door jansenistische apostolische vicaris Van Neercassel afgedwongen sluiting van De Zaaier. Pater Hendrik van Alkemade van De Zaaier vond onderdak in De Krijtberg. Een jaar later richten Amsterdamse katholieken, waaronder Vondel en de gebroeders Plemp, een brief aan paus Clemens X waarin zij de verdiensten van de Jezuïten voor Amsterdam beschrijven:

“Woorden zijn overbodig om aan te toonen wat een volhardende ijver de Sociëteit van Jezus besteed heeft aan deze stad gedurende de vervolgingen, wat een naastenliefde zij aan den dag heeft gelegd jegen de pestlijders. Hoe nuttig en noodzakelijk zij altijd geweest is uit hoofde harer leer en zeden, en niet slechts voor ons, maar voor geheel Holland en voor de kerk aldaar en voor den Apostolischen stoel.”

Franciscanen in Amsterdam

- Hiervoor is al beschreven hoe Arnold ab Ischa (Broeder Aert) tot de eerste groep van priesters behoorde die na de alteratie weer in Amsterdam aan de slag ging. Andere Franciscanen, voornamelijk afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden, volgden, waaronder Willem Rijser, Steven Hontgens en Frans Strijp.
- Hontgens vond in 1628 een vaste plek voor een schuilkerk in de Kalverstraat, in het huis **Het Boompje** waar eerder een bierbrouwerij gevestigd was. Al snel had de kerk zo'n 700 communicanten. Andere schuilkerken waren 't Verlooren Schaep' in de Uilenburgsteeg en de **Mozeskerk** in de Jodenbreestraat

Franciscanen in Amsterdam

Mozes (en Aaron)kerk

In 1680, werd het belendende pand “waer Aaron in de gevel staat” gekocht en gecombineerd met de schuilkerk. Pas in 1691 werd door het stadsbestuur ingestemd met het gebruik van het pand als kerk na aandringen van de Poolse gezant te Den Haag bij het stadsbestuur. Sindsdien was in de Mozes en Aaron het zangkoor *Zelus Pro Domo Dei* actief. Daarvoor, tussen 1641 en 1691, was er het koor “Music Collegie ter eeren van den Allerheiligste Maget Maria”.

Dominicanen in Amsterdam

In 't Stadhuis van Hoorn

De schuilkerk Stadhuis van Hoorn bevond zich op de plek waar nu de Dominicuskerk aan de Spuistraat ligt. De gevelsteen van het huis waarin de schuilkerk zich bevond, is aan de zijwand van de Dominicuskerk te zien. De eerste Dominicaan was de uit Breda afkomstige pater Henricus van der Merwe. Met hem begint in 1621 de geschiedenis van deze schuilkerk.

Dominicanen in Amsterdam

Het Torentje

- Het Torentje was de tweede statie van de Dominicanen in Amsterdam. Deze kerk bevond zich aan het Singel, ten noorden van de Bergstraat bij de verdwenen Jan Roodenpoortstoren. Zij is genoemd naar deze in 1829 afgebroken toren, die onderdeel was van de Middeleeuwse omwalling van Amsterdam.
- De kerk is volgens Wagenaar gesticht in 1644. Tijdens het pastoraat van Petrus van den Brande werd de kerk in 1720 eigendom van de Dominicanen. De kerk was klein. Zij had maar ongeveer 160 zitplaatsen. Ze bestond uit twee verdiepingen. Bij het altaar was een rooster in de vloer aangebracht. Daarmee stond de kamer eronder in verbinding.

Augustijnen in Amsterdam

De Posthoorn

De Augustijn Jan van den Brande was al sinds 1623 werkzaam in het gebied rond het Westindies Huis. Het schuilkerkje van waaruit door hem werd gewerkt heette Het Friesche Wapen. In de 17e eeuw kwam er als opvolger het schuilkerkje De Posthoorn, dat gelegen was aan de Haarlemmerstraat 7. Rond 1687 verhuisde de kerk naar de Prinsengracht, bij de Brouwersgracht en de Eenhoornsluis. Bij Prinsengracht 7 en café het Papeneiland zou zich nog een vluchtgang bevinden naar deze schuilkerk.

Augustijnen in Amsterdam

- Andere kerken van de Augustijnen waren De Star en de Augustinus kerk in Nieuwendam.
- De Star (ook wel het Spinnetje genoemd) bevond zich aan de Oude Achterburgwal (nr. 81) in het woonhuis van de katholieke lakenkoopman Jacob van Loon. Hij bood in 1671 de Augustijn Petrus Parmentier onderdak. Parmentier speelde een belangrijke rol bij het voortbestaan van de katholieke gemeenschap in Amsterdam. Hij was bij diverse schuilkerken betrokken, hetgeen het volgende rijmpje verklaart: *Waren alle paepen als Parmentier, de Geuzen waren ver van hier.*

Karmelieten in Amsterdam

De Franse kerk

In 1662 vestigde zich een statie, geleid door ongeschoeide karmelieten voor katholieke Franse kooplieden. De drie oprichters waren broers, allen Karmeliet en van oorsprong Nederlander en Calvinist, die in een karmelietenklooster in Parijs verbleven. De Franse gezand Thou had zich voor deze zaak ingezet omdat hij zich eraan ergerde dat zijn katholieke landgenoten geen mogelijkheid hadden publiekelijk hun godsdienst te belijden, terwijl de hugenoten dat in de Waalse kerken wel konden. Het stadsbestuur stemde toe. Zij konden al snel een ruim pand betrekken aan de Nieuwezijds Voorburgwal tegenover het Burgerwoeshuis

Karmelieten in Amsterdam

De Franse kerk

- In de 19^e eeuw werd de Franse kerk onder andere door de Amsterdamse koopman en auteur Alberdingk Thijm bezocht:
“... reeds toen ik een klein kind was, zat ik in de Fransche Kerk, bij mijne moeder, aan de Evangeliezij van het altaar, de Mis te hooren; toen ik een groot kind werd (een jongeheer van 7 jaar), tilde, alle Zondagen, de Konsul van Texax mij over den bourlet, zoo als mijne moeder dat noemde, in de “Heerenbank”, tot mijn niet geringe trots. Een jaar later kreeg ik het eerste kussen in de tweede Heerenbank... Men heeft dikwijls gezegd dat het “de lichte troepen” der Katholiciteit waren, die daar parochieerden; ik heb het nooit waar bevonden: ik heb altijd gezien, dat die italiaansche en fransche manufakturiers, italiaansche prentekopers en schoorsteenvegers, italiaansche, fransche en brabantische kooplieden en bankiers, fransche boekverkoopers en horlogiemakers, fransche kappers en modemaaksters heel goed en stichtelijk baden.”

Seculieren in Amsterdam

Catharinakerk

De katholieke statie De Lelie was (net als de Nieuwe Kerk) gewijd aan de heilige Catharina. Deze uit 1654 daterende katholieke opvolgster van de Nieuwe Kerk bevond zich in het huis De Lelie aan de Nieuwezijdsvoorburgwal tussen het Spui en de Roskamsteeg. Het huis was voorzien van een gevelsteen met de voorstelling Geloof, Hoop en Liefde.

Seculieren in Amsterdam

Het Haantje (Nicolaaskerk)

Een van de eerste schuilkerken was het hoekhuis aan de Oude Zijds Voorburgwal en Heintje Hoeksteeg. De kerk was gewijd aan de stadspatroon en patroon van de Oude Kerk, Sint Nicolaas. Vroeger was de kerk bekend als Het Haantje. Haar oorspronkelijke naam was het Hart of het Hertje. Deze naam verwijst naar Jan Hartman, die de kerk liet bouwen in de zolder van twee woningen. De kerk is ruim twee honderd jaar als statie en parochiekerk gebruikt.

Seculieren in Amsterdam

De Duif en De Pool

- **De Pool:** in 1663 wordt de schuilkerk Sint Anna in een pakhuis aan de Oostenburgergracht gevestigd dat De Pool heette. Dit kerkje verhuist in 1688 naar Kattenburg en in de 18e eeuw naar de IJgracht.
- De schuilkerk met de naam **Het Duifje** was gelegen aan de Kerkstraat, ten oosten van de Spiegelstraat. In 1671 bouwde meestertimmerman Gijsbert Pietersz. de kerk tegen de achtergevels van panden in de Kerkstraat. Het pand was specifiek als schuilkerk gebouwd en was vanaf de straat niet als kerk herkenbaar.

Seculieren in Amsterdam

Marius

Leonard Marius (1588-1652) werd in 1631 rector van het Begijnhof als opvolger van Sybrandus Sixtius. Op dat moment leefden er nog twee Begijnen die in de katholieke tijd voor de Alteratie geprotest waren. In totaal woonden er 160 dames op het Begijnhof, waarvan er 54 Begijn waren. Marius' woning was aan de andere zijde van het bruggetje over de Begijnensloot, schuin tegenover het poortje. De Zeeuw Marius werd vanuit de Hollandse Missie in Keulen in 1629 naar Amsterdam gestuurd en werd belast met de pastorale verantwoordelijkheid voor de voormalige bisdommen Haarlem, Deventer en Leeuwarden. Omdat de begijnen over goede banden met het stadsbestuur beschikten, leek dat de veiligste locatie voor deze gevaarlijke taak.

Seculieren in Amsterdam

Vondel en Marius

Ook Marius knoopte contacten aan met het stadsbestuur, waardoor er voor de katholieken een relatief rustige periode in Amsterdam ontstond. Hij was een vriend van de dichter Joost van den Vondel, die zich tot het katholicisme bekeerde.

Seculieren in Amsterdam

Marius en het Heilig Mirakel

- Katholieken bleven de Heilige Hoek echter bezoeken tot in 1624 de kapelmeester opdracht kreeg om de haard te slopen. Maar ook daarna bleven katholieken 's-nachts of heel vroeg in de ochtend in alle stilte ommegangen rond de Heilige Stede houden op de jaarlijkse herdenkdag.
- Marius neemt als pastoor van het begijnhof op zich om de Mirakelverering voort te zetten. In 1645 wordt het eeuwfeest van het Heilig Mirakel gevierd. In zijn anoniem in 1639 in Antwerpen uitgegeven *'Amstelredams eer ende opcomen, door de denckwaerdighe miraklen aldaer geschied aen ende door het H. Sacrament des Altaers, anno 1345'*, met een opdracht van Peter Paul Rubens en zestien gravures van Boetius a Bolswert, verbindt hij de opkomst van Amsterdam aan het Mirakel en de vele pelgrims die het Mirakel aantrok.

Seculieren in Amsterdam

Begijnhofstatie

Initiatieven voor de bouw van de kapel werden al in 1665 genomen door samenvoeging van twee huizen, daartoe aangekocht op initiatief van de opvolger van Marius, David van der Meye (1633-1700). Het geld werd ter beschikking gesteld door bewoonsters van het Begijnhof. Het stadsbestuur keurde de plannen naar een ontwerp van Philip Vingboons goed op voorwaarde dat van buitenaf niet te zien was dat er een kerk stond. In 1680 kon de kerk worden gewijd aan Maria. Later werden Joannes en Ursula toegevoegd.

Seculieren in Amsterdam

Begijnhofstatie

Links: pastoor David van der Mye (1633-1700). Rechts de door hem in het Begijnhof begonnen bibliotheek. Van der Mye werd geboren in 1633 in de Lakenhal "De Twee Spiegels" op de Nieuwendijk tussen Gravenstraat en St. Nicolaasstraat. Als kind ging hij met zijn ouders naar de huiskapel op het Begijnhof. Na zijn rechtenstudie aan de universiteit van Leuven, waar hij in 1653 promoveerde, begon hij in Den Haag een advocatenpraktijk. Na zijn priesterwijding op 24 maart 1654 werd hij pastoor te Voorburg. Op verzoek van de meesteressen werd hij in 1665 als pastoor van het Begijnhof aangesteld.

Begijnhofstatie

David van der Mye

- Veel van de tot voor kort geldende orderegels voor het Begijnhof zijn door Van der Mye in 1673 op schrift gesteld. De Begijnen moesten in hun onderhoud voorzien door uit wassen te gaan en het kerkgoed schoon te houden. Zij mochten verstellen en voor anderen naaiwerk verrichten. Zij moesten verder verkeer met de buitenwereld zoveel mogelijk beperken. Begijnen die het Hof af wilden voor het doen van boodschappen, moesten daarvoor verlof vragen aan de meesteressen. Zij mochten wel bezit hebben, maar moesten leven in een geest van armoede. Zij moesten sober gekleed gaan en simpel in hun huisraad zijn. Zij mochten nooit ongekleed voor de dag komen en geen hanen en honden houden. Buiten hun huisjes moesten zij een zwarte cape en een wit schort dragen.
- Bij werkzaamheden op het Begijnhof die verricht werden door wereldlijke Amsterdammers moesten de Begijnen voorzichtig zijn en niet eigen met hen worden. Zij mochten niets van vreemden aannemen. Onder elkaar moest het geven van geschenken beperkt worden tot Sinterklaas en zover het ordentelijk was. De pastoor had ook regelgeving voor het onderhoud van de Begijnhofkerk opgesteld en maandelijks werden bij toerbeurt tien Begijnen hiervoor aangewezen. Opmerkelijk is dat na het opstellen van deze regels en de inwijding van de kapel bijna niemand meer uit eigen beweging naar de buitenwereld terugkeerde. Terwijl in de drie jaren ervoor 5 Begijnen terugkeerden naar de wereld buiten het Begijnhof. Vanaf 1673 tot het jaar van zijn overlijden in 1700 verliet slechts 1 Begijn het Begijnhof.
- Ook buiten het Begijnhof had Van der Mye invloed op het katholieke leven. Rond 1670 werd hij aartspriester van Amsterdam. Op het einde van zijn leven betrok David in 1698 het huis van Anna de Magistris naast de kerk. Zo werden kerk en pastorie verbonden. Op 11 november 1700 stierf Van der Mye in de woning van zijn nichtje Joanna op 't Water. Er hangt in de Regentenkamer van de pastorie een schilderij van hem.

Van Neercassel

Jansenisme

De apostolische vicaris Johan van Neercassel (1625-1686) had zijn opleiding genoten aan de universiteit van Leuven en bij de Oratorianen in Parijs, die sympathiseerden met de Franse tak van het Jansenisme rond het klooster Port-Royal. In 1655 trad hij toe tot het vicariaat in Utrecht. In 1663 werd hij op veertigjarige leeftijd apostolisch vicaris. In overeenkomsten van 1664 en 1667 erkende hij het Haarlems college en het Utrechts vicariaat, maar beperkte hij tevens hun macht.

Van Neercassel

- Van Neercassel had een goede verstandhouding met de seculiere priesters. Hij liet hen meer vrijheid dan Vosmeer en Rovenius deden. Ook met regulieren, althans met de Dominicanen en Augustijnen, was de verstandhouding beter dan onder zijn voorgangers, maar vooral met de Jezuiten bleven er conflicten bestaan over zijn zeggenschap over hun priesters in de Hollandse missie.
- Soortgelijke conflicten tussen bisschoppen en Jezuiten waren er in die periode ook in de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk en ook in andere missiegebieden, zoals Engeland, speelde eenzelfde kwestie.
- In 1683 dreigde het stadsbestuur van Amsterdam namelijk alle reguliere geestelijken de stad uit te zetten. Van Neercassel wist echter het stadsbestuur ervan te overtuigen om Nederlandse regulieren van de maatregel uit te zonderen.

Van Neercassel

de processie in Utrecht

Na de bezetting in 1672 door de Fransen van Utrecht hoopte de apostolische vicaris Van Neercassel dat de bisschoppelijke hiërarchie hersteld kon worden. De Utrechtse Dom werd van protestantse kenmerken ontdaan en weer ingewijd. Op 22 augustus 1673 vond in Utrecht zelfs weer een sacramentsprocessie plaats, waarbij Van Neercassel de monstrans door de straten van de stad droeg (zie boven). Korte tijd later werd de kerk na de aftocht van de Fransen weer in de oude protestantse toestand hersteld.

Codde

De verdenking van Jansenisme neemt toe

- Ook de opvolger van Van Neercassel, Petrus Codde, stond bekend om zijn neiging tot het Jansenisme. Codde was in 1648 in Amsterdam geboren. Hij studeerde bij de Oratorianen in Mechelen en Leuven en werd in 1672 tot priester gewijd.
- Codde werd in 1688 door de Propaganda Fide benoemd en in 1689 in Brussel gewijd tot aartsbisschop van Sebaste. Hij werd door de jezuïeten verdacht van jansenistische sympathieën, waarvoor hij zich in 1694 tegenover Rome moest rechtvaardigen.
- Niet alleen de Jezuiten maar ook buitenlandse diplomaten gebruikten meteen na de benoeming van Codde hun invloed bij de nuntius om Codde en seculieren zwart te maken. Verwijten tegen in Leuven opgeleide seculieren waren o.a. dat zij in preken met verachting spraken over processies, heiligen, wonderen, biecht, het lezen van zielenmissen en relikwieën en weigerden om sacramenten toe te dienen. Codde schreef en Quesnel verweerschriften.

Deel 3 Katholicisme in de 17^e eeuw

Katholicisme in de 17^e eeuw

liturgie

- Nog voor de alteratie was de Tridentijnse liturgie in het bisdom Haarlem ingevoerd.
- Achtereenvolgens werden het uniforme brevier (1568), het Missale Romanum (1570), het Pontificale (1596) en het Ceremoniale Episcoporum (1600) ingevoerd.
- In het Rituale Romanum (1614) werd de bediening van de sacramenten geregeld. In 1622 koos Phillipus Rovenius voor invoering van dit rituale ter vervanging van het Mechelse rituale, dat tot dan meestal gevolgd werd.

Katholicisme in de 17^e eeuw

armenzorg

- De stadsarmenzorg beperkte zich in haar hulpverlening naarmate de liefdadigheid door de geloofsgemeenschappen werd opgepakt. Aan het einde van de 18^e eeuw trok ongeveer tweederde van de bedeeden van kerkelijke instellingen en eenderde van de stedelijke. De stedelijke instellingen, de Huiszittenhuizen, bedeeden in beginsel alleen protestanten. Joden en katholieken werden door hen niet geholpen. Zij konden niet op de steun van het stadsbestuur rekenen en moesten voor hun eigen wezen, behoeftigen en bejaarden zorgen en daartoe hun eigen instellingen oprichten.
- Een belangrijke taak van de clandestiene katholieke kerk werd tijdens de Hollandse missie de zorg voor de arme katholieken. Officieel verboden, maar al spoedig getolereerd kwam het katholieke kerkelijke leven, het godsdienstonderwijs en de katholieke armenzorg in de 17^e eeuw op gang.

Katholicisme in de 17^e eeuw

armenzorg

- Rond 1600 werden niettemin door Sasbout Vosmeer colleges van kerkmeesters aangesteld om zorg te dragen voor financiën van de priesters en armen van de staties. Omdat priesters aanvankelijk werden opgejaagd waren het in het begin van de 17^e eeuw vooral de klopjes die een en ander organiseerden. Vanuit steeds wisselende schuilkerken in de huizen van vermogende katholieke Amsterdammers werd zelfstandig de bijstand georganiseerd.
- De katholieke armenzorg kwam onder andere tot uitdrukking in katholieke weeshuizen, hofjes en andere katholieke instellingen in Amsterdam. De organisatie van de armenzorg werd bemoeilijkt doordat de Staten van Holland op 4 mei 1655 in een plakkaat de begunstiging van katholieke gestichten en godshuizen verboden hadden. Hierdoor was de katholieke armenzorg aangewezen op particuliere liefdadigheid.

Katholicisme in de 17^e eeuw

armenzorg (RCOAK)

- In 1632 hielden vier vooraanstaande katholieken (Gerrit Vermeulen, Jacob Dircksz de Roy, Dirck Claesz Scheepel en IJsbrand Hem) zich bezig met het beheer van kapitaal specifiek bestemd voor steun aan behoeftige katholieken. Het kapitaal werd aangeduid met de naam '*Beurs voor de Catolijke Armen binnen Amstelredam*'. Deze beurs leende geld uit aan burgers die daarover een rente betaalden. Ook was wel sprake van lijfrentepolissen.
- Behalve inkomsten uit rente en polissen, was er sprake van kleinere en grotere schenkingen, legaten en inkomsten uit collectes die in de schuilerkerken gehouden werden. De collectes (ommegangen) werden vier keer per jaar gehouden, voor het feest van de Kruisverheffing, in de dagen rond kerstmis, bij het begin van de vasten en in de pinkstertijd. Uit deze inkomsten werden levensmiddelen gekocht ten voor de armen, maar er werd ook periodiek of incidenteel (bijvoorbeeld bij ziekte) geld aan de armen uitgekeerd. Het geld werd op basis van bedelingsboeken beheerd.

Katholicisme in de 17^e eeuw

armenzorg (RCOAK)

Vanaf 1650 wordt gesproken van het R.C. Oude-Armenkantoor in plaats van over de Beurs voor Catolijke Armen. Het R.C. Oude-Armenkantoor kreeg in 1647 een eigen pand. Links: de bestuurskamer van het R.C. Oude Armenkantoor. Aan de wand de panelen met familiewapens van regenten. Boven de schouw een schilderij van Jacob de Wit (“Het penningske van de weduwe”).

Katholicisme in de 17^e eeuw

onderwijs

- De beide rectoren van de stadsscholen, Pieter van Afferden en Simon Sonnius, werden ontslagen toen zij weigerden om het gereformeerde geloof te onderwijzen. Katholieke leraren werden vervangen door calvinistische vluchtelingen uit de Zuidelijke Nederlanden. De hogere klassen vormden de Latijnse school, die .
- Katholieke bijscholen werden gesloten. De gereformeerde kerkeraad waakte erover dat de stadsscholen en de schoolmeesters zich hielden aan de regels van de Dordtse Synode. Zo wilde de kerkeraad in 1658 toneelvoorstelling van de leerlingen van de tussen 1650 en 1670 gedreven particuliere Latijnse school van Franciscus van den Ende laten verbieden omdat deze schoolmeester katholiek was.

Katholicisme in de 17^e eeuw

onderwijs

Na de alteratie werd het katholieke godsdienstonderwijs clandestien door klopjes verzorgd. Daartoe werd gebruik gemaakt van catechismussen en gebedenboekjes die thuis en op school werden overhoord.

Bekend is de catechismus van de Nederlandse Jezuït Petrus Canisius (1554). Het was het eerste boek waarin, in de vorm van vraag en antwoord, geloofsonderwijs gegeven wordt.

Katholicisme in de 17^e eeuw

onderwijs aan seminaries

Katholieke jongens die priesters wilden worden moesten in het buitenland onderwijs volgen. Zij bezochten daartoe speciaal opgerichte colleges aan de universiteiten van Keulen (Collegium Alticollense), Leuven (Collegium Pulcheria, Collegium Alticollense), Douaai of Rome (Collegium Urbanum). De vooropleiding vond plaats op jezuietencolleges en op Latijnse scholen in de Spaanse Nederlanden of in de katholieke enclaves in Brabant en Limburg. Daar werden ook boeken gedrukt voor het katholiek onderwijs, waaronder de Mechelse Catechismus.

Katholicisme in de 17^e eeuw

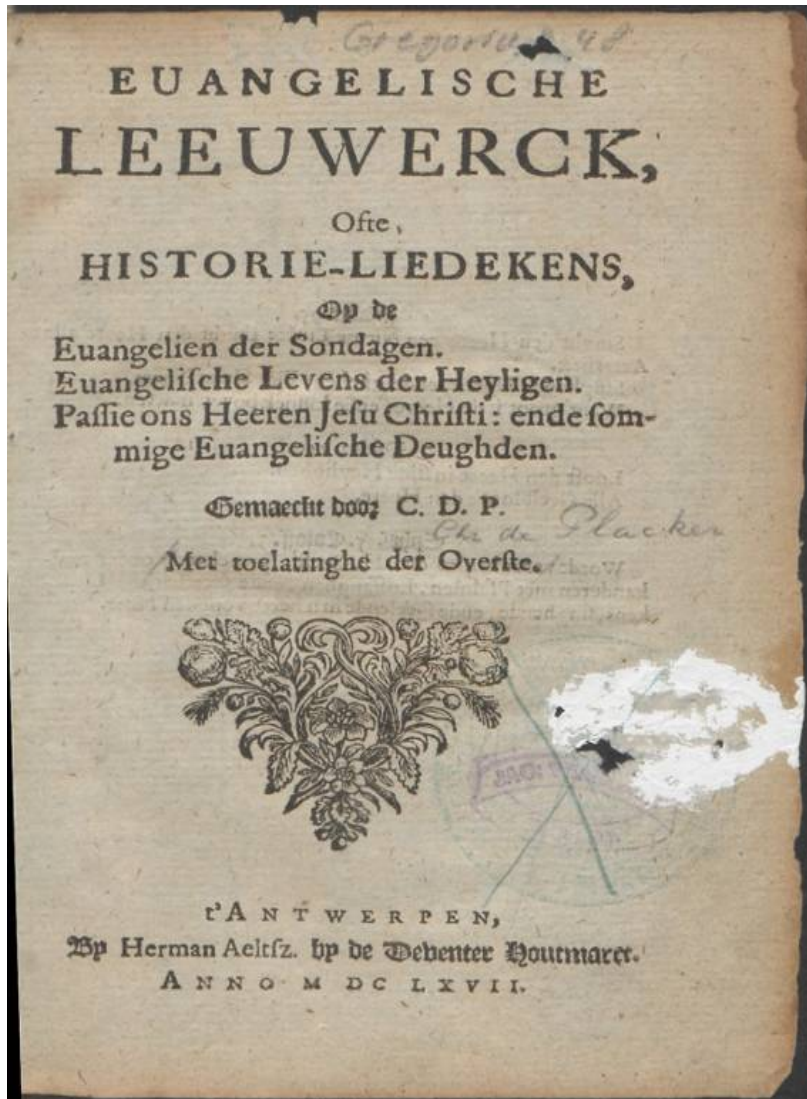
muziek

- In 1640 werd het Caecilia collegie opgericht ter voortzetting van de Middeleeuwse broederschap van het Heilig Sacrament, die was gesticht ter ere van het Mirakel van Amsterdam.
- Het genootschap kwam samen in huizen van de leden, waaronder de huis van de heer Roelof Codde in de Kalverstraat, van waaruit de Heilige Stede zichtbaar was, en dat van de heer Claes Coeck eveneens in de Kalverstraat dat later het Gesticht van Liefdadigheid zou herbergen. Het betreft hier in feite schuilkerken.
- In 1705 werd het Amsterdamse Caeciliagezelschap verbonden aan de franciscanenstatie Het Boompje. De vergaderingen bleven echter in het huis van Coeck plaatsvinden, dat nog lange tijd het Mirakelhuis werd genoemd

Katholicisme in de 17^e eeuw

muziek

Het geestelijk lied van de contrareformatie is strijdvaardig. Het probeert zich te profileren tegenover het geestelijk lied van protestanten, met liederen op de feestdagen, op heiligen (inclusief die op de Heilige Maagd), het Heilig Sacrament en het Heilig Kruis, en op katholieke vrome en devotionele onderwerpen. In de 17^e eeuw worden in het aanvankelijk nog Spaanse Den Bosch en later in Antwerpen katholieke liedboeken uitgegeven om de missie in de Republiek te steunen. In Amsterdam werden o.a. heiligenliederen en liederen op de evangelieteksten uit het missaal uitgegeven van de jezuïet Christianus de Placker, auteur van de *Evangelische leeuwerck* (Amsterdam 1667 en 1683).

Katholicisme in de 17^e eeuw

St. Nicolaasfeest

Niet alleen de devotie voor het Mirakel, maar ook het Sint Nicolaasfeest overleefde de alteratie. Al in de Middeleeuwen werd op de Dam elk jaar op 5 december een Sinterklaasmarkt gehouden, waar honingtaart (taaitaai), amandelbrood (banketstaven), pepernoten, marsepein en allerlei koeken verkocht werden. De stadsbestuurders hebben, ondanks protest van de calvinistische kerkenraad, de Sinterklaasmarkt behouden. Links: schilderij van het Sint Nicolaasfeest, 1663-1665, van de katholieke schilder Jan Steen (1626-1679) in het Rijksmuseum Amsterdam

Katholicisme in de 17^e eeuw

Feest van Driekoningen

Ook het feest van Driekoningen is in Amsterdam nog lange tijd in het openbaar gevierd. Met een ster op een stok werd dan zingend langs de huizen gegaan. Van oorsprong zouden koorknapen dat hebben gedaan om geld en voedsel in te zamelen voor de armen.

Driekoningen was een liefdadigheidsfeest. Vanaf de zeventiende eeuw nam het 'gewone volk' de ster zelf ter hand. Met vrijpostige liedjes scharrelden kinderen én volwassenen een feestmaaltijd bij elkaar. In

Amsterdam verdwenen deze 'sterrenzangers' aan het begin van de negentiende eeuw. Gravure (1732), museum Catharijneconvent.

Katholicisme in de 17e eeuw

Kunst

- De katholieken waren uitgesloten van het stadsbestuur. Hun politieke bijdrage was daardoor beperkt. Wel hebben zij tijdens de Hollandse Missie een belangrijk aandeel gehad in het kunstleven in Amsterdam. Belangrijke figuren waren in de 17^e eeuw de dichter Vondel, de componist Sweelinck, de beeldhouwers Artus Quellinus en Rombout Verhulst, de architecten Cornelis Bloemaart en Jacob van Campen en in de 18^e eeuw de schilder Jacob de Wit.

Katholicisme in de 17^e eeuw

Joost van den Vondel

Ongeveer 20 jaar na de Alteratie kwam Vondel als doopsgezinde in Amsterdam aan, waar hij in de Warmoesstraat een winkel in zijde begon. In de rederijkerskamer het Witte Lavendel begon zijn loopbaan als toneelschrijver. Zijn onderwerpen werden sinds 1637 steeds meer katholiek van aard, o.a. door verwijzingen naar katholieke rituelen. Met zijn toneelstuk *Gijsbreght van Aemstel* beschrijft hij een jaar later de ondergang van de stad in de Middeleeuwen, maar voorspelt de aartsengel Michael tevens de verrijzenis van de stad in de Gouden Eeuw. De kerkeraad veroordeelde het stuk als een *verthoonige van de superstition van de paperije als misse en andere coromotion*.

Katholicisme in de 17^e eeuw

Kunstleven (Joost van den Vondel)

- Vondel had in die periode diverse katholieke vrienden, waaronder de dichter Cornelis Plemp, de pastoor van de Oude Zijde, Leonardus Marius (1588-1652) en de Jezuïten Petrus Laurentius en Augustinus van Teylingen. In zijn vers *Eeuwgetij der Heilige Stede t'Amsterdam* riep Vondel de katholieke bevolking op om het driehonderjarig jubileum van het Mirakel van Amsterdam te vieren en in zijn *Altaargeheimenissen* van 1645 getuigt hij van de betekenis van de eucharistie.

Katholicisme in de 17^e eeuw

Jacob van Campen (1595-1657) en Artus Quellinus (1609-1668)

Quellinus, afkomstig van een Antwerps geslacht van beeldhouwers, vestigde zich in 1650 in Amsterdam. Hij werd verantwoordelijk voor het decoratieve beeldhouwwerk van het stadhuis.

De grootvader van Jacob van Campen was na de alteratie als een van de weinige katholieken in de nieuwe Amsterdamse raad gekozen. Van Campen is in 1654 onder invloed van pater Van Alkemade tot de katholieke kerk teruggekeerd. In diezelfde periode en daarvoor leidde de contrareformatie tot diverse bekeringen in de Amsterdamse kunstkringen, zoals de zusters Tesselschade. Het Amsterdamse stadhuis naar ontwerp van Jacob van Campen wordt wel gezien als Nederlands belangrijkste monument van de Gouden Eeuw.

Katholicisme in de 17^e eeuw

Nicolaas Moeyaert (1591-1655)

De Amsterdamse schilder Nicolaas Moeyaert woonde bij zijn trouwen in 1617 aan het Singel bij de Jan Rodenpoortstoren. Tussen 1631 en 1638 woonde hij met zijn gezin aan de Nieuwe Zijds Voorburgwal. "De Doorboring met de Lans" (links), "De Geboorte van Christus" (rechts) en "Maria Ten Hemelopstijging" zijn in 1647 aangeboden aan het Begijnhof, waar zij nog steeds te zien zijn.

Katholicisme in de 17^e eeuw

Druk en verkoop van katholieke boeken

Franciscus van den Enden (1602-1674) had een katholieke boekwinkel ("In de Konstwinkel") in de Nes. Later werd hij lijfarts van Louis XIV

De katholieke drukkers vormden in de 17^e eeuw een hechte groep. Zij trouwde onderling, leidden elkaars opvolgers als leerlingen op en gaven soms gezamenlijk boeken uit. In de tweede helft van de 17^e eeuw werden de katholieke boekverkopers en uitgevers lid van een gilde, het Sint Lucasgilde of het boekverkopersgilde. Klopjes hadden soms een boekenwinkel naast een statie. Anna Keyser had een boekenwinkel naast 't Boompje in de Kaverstraat en Alida Lieftring naast de Mozes en Aaron in de Jodenbreestraat. Om bij de verkoop van catholica problemen met de gereformeerde kerkeraad en het stadsbestuur te voorkomen werden deze boeken vaak uitgegeven met een drukkers- en uitgeversnaam in Antwerpen of Keulen.

Katholicisme in de 17^e eeuw

edelsmeedkunst

Vanuit de Zuidelijke Nederlanden en Duitsland vestigden edelsmeden zich in Amsterdam, waaronder de uit Augsburg afkomstige Michiel Esselbeeck. Links: monstrans, Amsterdam, Michiel Esselbeeck, 1656, Museum Het Catharijneconvent. De door engelen gedragen hostie wordt geflankeerd door H. Nicolaas en H. Cornelius. Daarboven staan Paulus met zwaard en Petrus met sleutels. Daar weer boven Willibrord met de Utrechtse Dom, en Pancratius, de kerkpatroon. De keizerskroon vormt een baldakijn voor Maria met Kind. De monstrans is overdekt met reliëfs die scènes uit het Oude en Nieuw Testament en heiligen voorstellen.

Katholicisme in de 17e eeuw

gevelstenen

Uit gevelstenen kon in de 17e en 18e eeuw vaak het beroep en het geloof van de bewoners worden afgeleid. Kruis, anker en bijbel symboliseren Geloof, Hoop en Liefde. De afgebeelde rozenkrans duidt op een katholieke huiseigenaar. Gevelsteen te zien aan de Noorderkerkstraat 14 in Amsterdam.

Katholicisme in de 17^e eeuw

Bedevaarten

Boven: schilderij van de kapelruïne in Heiloo met daarin verschijning van O.L. Vrouw; bedevaartgangers lopen of kruipen rondom het heiligdom. De ruïne werd in 1637 op last van de Staten van Holland omvergeboord.

De devotie tot Maria speelde een belangrijke rol in de contrareformatie. Tijdens de Opstand ontstonden enkele aan Maria gewijde bedevaartsoorden in de gebieden die in de katholieke Zuidelijke Nederlanden (Scherpenheuvel, Kevelaer), net buiten het door de Republiek gelegen grondgebied. Deze bedevaartsoorden oefenden een grote aantrekkingskracht uit op katholieken in de Republiek, nadat de bedevaarts-oorden in de Republiek vernield waren, zoals het tijdens het beleg van Alkmaar vernielde kapel van het bedevaartsoord in Heiloo. Vanuit Amsterdam worden al sinds 3

Begraven

- Overledenen werden begraven in de kerken en kerkhoven rond de kerken in de stad. De kerkhoven van de Oude en Nieuwe Kerk waren al snel te klein om nog graven op te kunnen nemen. Bij de grote pestepidemie in 1602 kwamen er twee nieuwe kerkhoven. Het Kartuizerkerkhof ten westen van de stad op de plaats waar daarvoor het Kartuizerklooster lag en het Zuiderkerkhof bij de Zuiderkerk. Ook bij de Westerkerk (1618) en bij de Noorderkerk (1622) kwamen in de 17e eeuw kerkhoven. Het in 1635 buiten de stad voltooide pesthuis kreeg eveneens een kerkhof.
- Er kwamen in de loop van de 17e en 18e eeuw nog vier verdere kerkhoven direct buiten de wallen bij de stadspoorten bij. Het Heiligewegskerkhof, het Palmkerkhof, het Leidsekerkhof en het Raamkerkhof aan de westkant en aan de oostkant het Sint Anthonieskerkhof. Tenslotte kregen ook de Eilandskerk (1736) en de Oosterkerk (1671) hun eigen kerkhoven en werden in de 17e eeuw Amsterdammers ook wel begraven in het kerkhof bij de Petruskerk in Sloterdijk.

Begraven

Boven: begrafenissen op het Kartuizerkerkhof. Omdat begraven in de schuilkerken niet mogelijk was, werden overledenen in de Oude of in de Nieuwe Kerk of in kleine kerkhoven in de stad begraven, zoals het Anthoniskerkhof, het Zuiderkerkhof, het Kartuizerkerkhof of het Leidse kerkhof. Bij katholieken werden drie schepjes gewijde aarde of as in de doodskist meegegeven, opdat ze in gewijde grond begraven werden.